

XX століття

У листопаді цього року виповнюється 80 років літературознавцю, доктору філологічних наук (1988), професору (1991), лауреату Національної премії України імені Т. Г. Шевченка (1996), Міжнародної української премії імені Г. С. Сковороди (1993), заслуженому діячеві науки і техніки України (1999), члену Національних спілок журналістів (1977) і письменників (1982), почесному професору (NOSCE SAPIENTIAM) Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького і Полтавського національного педагогічного університету імені Володимира Короленка, голові редколегії “Філологічних семінарів”, голові редакційної ради альманаху “Рідний край”, члену редколегії журналу “Слово і Час” Михайлу Наєнку.

Він досліджує проблеми історії і теорії літератури, зокрема – української літератури XX століття, історії українського літературознавства, специфіки письменницької праці, романтичного стилю в українській та світовій літературах тощо. Має понад 600 публікацій, зокрема 20 видань монографічного характеру. Серед них – “Краса вірності. У творчому світі Олесь Гончара” (1981), “П’ятиліття українського роману” (1985), “Романтичний епос” (1988, 2000), “Григорій Косинка” (1989), “Одержимість” (1990), “Наука і кон’юнктура” (1993), “Українське літературознавство” (1997), “Історія українського літературознавства” (2001, 2003), “Інтим письменницької праці” (2003, 2013), “Художня література України” (2005, 2008, 2012), “Іван Франко: тяжіння до модернізму” (2006), “Ukrajinsky literarny romantyzmus. Dobove a naddobove” (2006, словацькою мовою), “Історія українського літературознавства і критики” (2010), “Теорія і літ-творчість” (2011), “Вечірні світанки: Берибіське Гуляйполе, “Від Києва до Лубен” і літературні візії” (2015), “Вітер: Літературна критика і рух художнього слова” (2017), “Після сказаного і... Поза записом” (2018), збірка драматичних творів “Отець Антоній”, “Фауст” (2010), ліричні спроби “З першою россою” (2016), публіцистика “Народному президенту – зелену вулицю” (2005) та ін. Один із авторів академічних видань – “Історії української літератури” (1987–1988) та “Історії української літератури XX ст.” (відзначена Шевченківською премією), кількох підручників для середніх і вищих навчальних закладів; упорядник, фаховий редактор і автор передмов до репресованих у радянський час і повернутих у вітчизняне літературознавство фундаментальних праць Д. Чижевського, С. Єфремова, Ю. Лавріненка та ін.

Будучи деканом філологічного факультету в 1990-х роках, ініціював відкриття в університеті п’ятьох спеціальностей (Фольклористика, Класична філологія, Компаративістика, Кроатистика, Літературна творчість) та кількох спеціалізацій. Окремі статті й рецензії на праці М. Наєнка публікувалися в Австрії, Індії, Німеччині, Польщі, Росії, Словаччині, Словенії, США, Хорватії, Чехії та ін.

Редакція журналу “Слово і Час” щиро вітає свого постійного автора, члена редколегії Михайла Наєнка з ювілеєм і бажає йому міцного здоров’я та нових творчих успіхів.

СПОГАД ПРО КРАСУ ВІРНОСТІ

У статті йдеться про творчість Олесь Гончара, осмислену крізь призму авторських спогадів. Аналізуються погляди письменника на літературу загалом і власні твори зокрема. Зачеплено питання зв'язку художньої творчості з реальністю, з особливостями розвитку літературного процесу в умовах ідеологічної заблокованості, залежності таланту від культурних традицій народу та специфіки його індивідуального обдаровання.

Ключові слова: творчий світ, особа письменника, літературна критика, людинознавча концепція, індивідуальний стиль, злободенне й історичне у творі, художня краса, правда й істина в літературі, публіцистика, спогади.

Mykhaylo Nayenko. Remembering the Beauty of Fidelity

The essay deals with Oles Honchar's works interpreted in the light of the writer's own memoirs. It analyzes Honchar's views on literature in general and his own novels in particular. The researcher considers the issues of relations between reality and literary work, the features of literary process in conditions of ideological blockage, dependence of a talent on cultural traditions of the people and specificity of individual endowments.

Attention is paid to the functions of the main writer's works and their place in Ukrainian literary process and ideological disputes of the time ("Modry Stone", "Standard-bearers", "Man and Weapons", "For a Moment of Happiness", "Tronka", "Cathedral", "Your star", "Cyclone", "Distant Fires", "Reflections of a Writer", "Things We Live For"). In particular, the essay offers an attempt to reveal the cause of political debate around the story "Modry Stone" and the novel "Cathedral", in which the writer showed his search for new stylistic means. The author discusses the interests of Honchar as a writer and a critic, his views on the poetics of creativity, the tasks of literature under conditions of dictatorial regimes, Ukrainian independence and international cooperation of creative personalities.

Keywords: creative world, writer's personality, literary criticism, individual style, concept of humanism, contemporary and historical elements in the work, artistic beauty, truth in literature, journalism.

Мою книжку "Краса вірності. У творчому світі Олесь Гончара", написану ще в 1980-му році, Олесь Гончар сприйняв по-справжньому привітно. Творилася вона не без його стимулюючих імпульсів, а почасти й порад. Сталося тоді так, що після шаленої нагинки на письменника у зв'язку з його романом "Собор" (1968) близько десятка літ про нього літературна критика писала якось упівслова. Або й зовсім не писала. У 1971 р. М. Малиновська опублікувала лиш маленьку брошуру "Олесь Гончар", а потім спливали всі сімдесяті – і майже ніхто "не гавкне, не лайне – так наче й не було мене", – як сказав би наш Кобзар. У 1978-му, щоправда, почало трохи розвиднятися. До шістдесятиріччя письменника став виходити шеститомник його творів (з передмовою В. Фаценка), і я візьми та й напиши на цей шеститомник своєрідну рецензію: "Праця, натхнення, людина" (Українська мова і література в школі. – 1979. – № 7). Прочитавши її, Олесь Гончар запросив мене на розмову і, ніби між іншим, проказав безособово: "Трохи розширивши, цю рецензію можна зробити і більшою працею. Основа є...". Сказано це було на лугах біля стариці Дніпра; слова ці торкнули мене якось по-особливому і я прихапці почав глибше занурюватись у творчий світ Олесь Гончара. Тривало так рік чи півтора і книжка "Краса вірності" була готовою до друку вже в 1980 р.

В. Яворівський 3 квітня 1981 р. в "Літературній Україні" опублікував рецензію на "Красу вірності" під заголовком: "Прекрасна доля. Нова монографічна праця про творчість Олесь Гончара". Були в ній і колючі критичні зауваження на мою (як автора книжечки) адресу, але й було визнання, яке я сприймав тоді не без приємних відчуттів. "Я далекий від того, що книжка Михайла Наєнка – це принципово нове, в усьому оригінальне слово про творчість Олесь Гончара, – писав рецензент. – А все ж – ця книжка у чомусь таки етапна, бо не лише підсумовує все, уже сказане попередниками про багаторічну творчість

письменника, а й ще пропонує ряд несподіваних, нетрадиційних підходів до творчих надбань, до людинознавчої концепції Гончара, до ось уже четверте десятиліття сповідуваної ним гуманістичної філософії (вона ґрунтується на вірі в те, що людина вистоїть на всіх ураганах часу лише тоді, коли й ризики не втратить у собі – людського) та народної моралі” [6]. Цю думку про “Красу вірності” невдовзі розвинув В. Панченко у рецензії, що вміщена була в московському журналі “Вопросы литературы”. М. Наєнку, писав рецензент, удалося зблизити під час аналізу всі твори Олесь Гончара, де “вірність людини коханій, другу, Батьківщині піднята до рівня краси. Красиве в людині поетизується. Автор бачить у такому погляді Гончара на людину послідовно витриманий упродовж ось вже сорока творчих літ естетичний принцип прозаїка, що зближує його з Гоголем, з О. Довженком, Ю. Яновським; знайдені також цікаві паралелі з окремими творами П. Мирного і М. Коцюбинського” [4, 230].

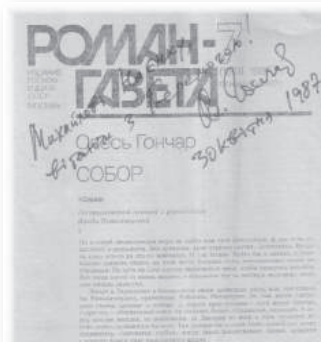
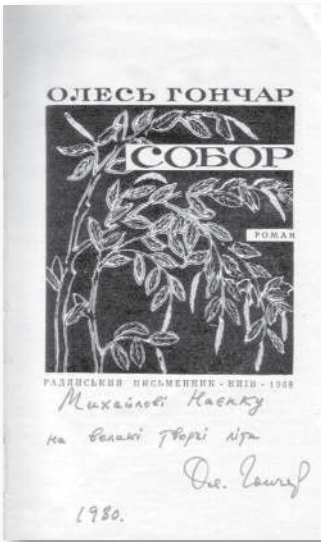
Щось подібне про книжку “Краса вірності” говорив і сам Олесь Гончар. Але без особливого пафосу. Як і без особливого пафосу про ті місця в монографії, де я “вправно” демонстрував засвоєння правил гри в соціалістичний реалізм: шукав символістичності в літері “Л” чи керівної ролі партії в “Прапороносцях”... Усе те було – від лукавого, а не від науки та літератури. Олесь Гончар це відчував значно краще від мене. Натомість його по-справжньому зворушили мої спостереження, в яких я говорив про пульсуючий характер його художнього мислення, про індивідуальний стиль письменника, про не до кінця розгадані таємниці в художніх творах, про суто словесні його знахідки тощо. “Пульсуючий характер, – говорив О. Гончар, – мусить виявлятися в кожному творі, бо в світі все пульсує: від людського серця до космічних пульсарів. А індивідуальний стиль – це риса теж кожного справжнього таланту. І не треба нас об’єднувати в єдиний художній метод, хай навіть його й возведено в ранг державного”. Тут він обірвав своє слово і на мить замислився: чи правильного слухача в своїх зв’язках він обрав і чи варто розвивати цю думку далі?. Щодо нерозгаданих таємниць у творах, то Олесь Гончар пов’язував їх із необхідною участю в творчості сил підсвідомості, яка має безпосередній стосунок і до того, що називають людським віруванням: “Пояснити ці речі навряд чи кому вдасться, але те, що про це натякається в “Красі вірності”, можна віднести до тільки Ваших (тобто, моїх) здобутків. А надто, що про це нині ніхто не говорить, а настане ж час...”.

Тут письменник знову зробив паузу, підійшов до книжкової шафи, дістав звідти якісь іноземні журнали і показав мені в них панорами храмів на американському, здається, континенті. “Ось гляньте, – казав він, – ці церкви збудовано цілком у модерному дусі. Вони не дуже схожі на відомі нам українські собори. Але ж будували їх там наші люди, українські. У такий спосіб вони реалізовували енергію своєї підсвідомості, яка тут у нас – притлумлена. Коли ви говорите про нерозгадану таїну в художніх творах, то це ознака, що нам пора прокидатися. Таке пробудження я бачу, наприклад, у романі Ліни Костенко “Маруся Чурай”. До речі, у мене є два примірники цього роману. Один із них дарую вам...”

У такий спосіб Олесь Гончар ніби “закрив” порушені теми і було видно, що пора сьогодні завершувати нашу розмову...

* * *

Усі, хто близько знав Олесь Гончара, небезпідставно стверджують, що майже всіх своїх знайомих він “підпускав” до себе не дуже близько. Мені, початкуючому дослідникові, який до опублікування “Краси вірності” мав лише книжечку про новелістику 1920-х років (1980) і порівняно небагато статей у періодиці та в

колективних працях, навіть у снах не уявлялося, що Олесь Гончар мав би чомусь “підпускати” мене до себе на близьку відстань, але розмови про окремі мої публікації викликали в нього якийсь особливий інтерес до мене. Спочатку це звучало якось віддалено і через когось із посередників. Одного разу таким посередником була дружина письменника Валентина Данилівна. Зберігся в мене такий її лист: “Шановний товаришу Наєнко! Пишу Вам за дорученням Олесь Терентійовича (його зараз немає в Києві). Статтю в журналі він прочитав, просив передати Вам подяку за добре слово про його твір. З розділом у підручнику ознайомиться, коли повернеться додому. Спасибі Вам за увагу. З пошаною В. Гончар”. Дата листа (24. 01. 1977) свідчить, що це було ще до публікації книжки “Краса вірності”, але про яку йдеться статтю в журналі пригадати не можу. Розділ у підручнику – це, швидше всього, розділ у навчальному посібнику “Українська література”, який пропонувався для слухачів підготовчих відділень вищих навчальних закладів України і був опублікований у 1976-му і 1979-му роках. Це були тільки підступи до моєї “Краси вірності”, але повз його увагу вони, виявляється, не проходили. Теплішою ця увага ставала після опублікування згаданої рецензії на шеститомник, що може підтвердити хоча б напис його на подарованій мені книжці “Письменницькі роздуми”: “Михайлові Наєнку на світлі думи, на нові творчі звершення, – з щирою пошаною. 9. X. 1980”. Тоді ж, до речі,

Олесь Гончар подарував мені і примірник “опального” роману “Собор” з таким написом: “Михайлові Наєнку на великі творчі літа, 1980”.

Це було (що особливо прикметно) ще за вісім літ до офіційної “реабілітації” цього твору. Наклад його в 1968 р. складав 115 тисяч примірників і всі вони, як відомо, були пущені радянською цензурою під ніж. У своїй “Красі вірності” я про нього навіть згадувати не міг, Олесь Гончар до цього мене і не збирався спонукати. Натомість довірливо подарував дбайливо збережене видання його і час від часу повертався до розмови про нього. “Його, – казав він, – можна було б уже й перевидати, але в іншій редакції. Там, “на горі” (тобто, в компартійно-цензурних органах), мені не раз уже пропонували щось змінити в ньому, щось переробити. Вмовляв навіть один старший поет (М. Бажан), але я на такі пропозиції завжди відмовчуюсь. А про себе думаю: не зміню жодного слова”. Років через п’ять, в 1984-му чи 1985-му, я листовно радив Олесю Терентійовичу пропонувати “Собор” до перевидання; як аргумент, я викладав свій погляд на здрібнілу тоді українську романістику, котру можна було б посилити перевиданням “Собору”, але він не погоджувався і казав, що для перемоги ще час не настав. Яку перемогу він мав тоді на увазі, я здогадався лише в 1987 році, коли одержав від нього роман “Собор”, виданий російською мовою в Москві. Дарчий напис був зворушливим: “Михайлові Наєнку, вітаючи з Перемогою. 30 квітня 1987 року”.

Ішлося, звичайно, не про перемогу над фашистами (до цієї календарної дати – 9 травня – ще залишалось десять днів), а про перемогу над

більшовицькою рутиною, котра тримала “Собор” під арештом майже двадцять років. У післямові до того московського видання роману С. Баруздин писав: “На щастя, він [роман. – М. Н.] не втратив своєї гостроти, злободенності і суто художніх достоїнств. Більше того, ті хто не знає долі роману, можуть стверджувати, що роман написано тільки-но – вчора чи сьогодні. Така особливість, мабуть, кожного справжнього літературного твору” [1, 110].

Сказано, здається, дуже точно, бо й сьогодні, коли за плечима в роману вже не двадцять, а значно більше літ, він стоїть одним із правофлангових у всій українській прозі ХХ століття. Проблематику його добре схарактеризовано в статті Є. Сверстюка “Собор у риштованні” (1970), а те, як розпинали його в партійних кабінетах та на велелюдних збіговиськах, простежено в книжці В. Ковалю ““Собор” і навколо собору” (1989). Не потрапив туди хіба що один факт, про який писав В. Стус у кінці 1960-х років і який (факт!) перебував у Київському КДБ до 1991 року, оскільки був конфіскований у поета під час трусу ще наприкінці 1960-х. В. Стус писав дослівно так: “Група творчої молоді Дніпропетровська була написала листа до Голови Ради Міністрів УРСР В. В. Щербицького, кандидата в члени Політбюро ЦК КПУ Ф. Д. Овчаренка і Секретаря Спілки письменників України Д. В. Павличка. В листі наводилися обурливі факти розправи над людьми, що так чи інакше заявили про свої симпатії до проблем, поставлених О. Гончарем у романі “Собор”. Цього листа [підписали його триста осіб. – М. Н.] було надіслано півтора роки тому, а відповідь була одержана тільки через рік. Відповідь своєрідна: молодого дніпропетровського поета Івана Сокульського і двадцятирічного матроса з Новомосковська Миколу Кульчицького було заарештовано. Ось уже півроку, як вони перебувають під слідством у Дніпропетровському КДБ, чекаючи суду. Наскільки можна припускати з розповідей окремих “свідків” у цій “справі”, обом заарештованим інкримінується “поширення” цього листа. В кожному разі, весь інтерес слідчих концентрується навколо цього “злочину”. Отож, перше питання – за що судять молодь? За естетичні смаки?.. За симпатії до комплексу проблем, поставлених письменником у творі... То як же це може бути, що палка читацька дискусія про “Собор” закінчується в жандармській інстанції” [5, 401, 525]. Я наводжу ці слова, з одного боку, для тих, хто пробує сумніватися в художній вартості “Собору” (В. Стус добре розумівся на цьому поза всяким сумнівом), а з другого – щоб нагадати: Олесь Гончар добре знав, яких прикросців завдавав його “Собор” багатьом людям в Україні, але продовжував таки в 1980 році “поширювати” його, вручивши його навіть мені з дарчим написом. Думаю, що якби тодішні жандарми від літератури знали про цей факт, то прикросців додалося б нам обом. Підтвердити цей здогад можна хоча б таким: протягом 1980-1985 років я писав щорічні огляди української романістики і кожного року намагався хоча б одним словом згадати про існування в літературі роману “Собор”. Але з моїх оглядів редактори послідовно викреслювали ці спроби. Викреслювалося, до речі, і слово “шістдесятники” і ніхто мені так і не збирався пояснювати: чому? Просто: викреслювали – і квит...

* * *

Мистецтво – це завжди несподіванка. Вихоплена з життя несподіванка, помічена лише одним автором. Помічена й поставлена ним у центр свого художнього стилю. Для означення стилю існують десятки визначень: вияв внутрішньої індивідуальності, стиль – це людина і т. д. Найцікавішим видається мені метафоричне означення стилю Є. Маланюком, котрий сказав, що стиль – це місце в письменника, куди поцілував Бог. У кожному творі це місце концентрується в якійсь несподіванці. У “Соборі Паризької богоматері” В. Гюго таким місцем стало слово “доля”, вишкрябане якимось незнайомцем на колоні

того собору; у творчості В. Фолкнера – назва нафантазованого ним села Йокнапатофа; у Є. Маланюка – степова Еллада; у “Прапороносцях” О. Гончара – Краса вірності. Нині не бракує суджень, що “Прапороносці” – відшумілий етап у суто радянській літературі. Але забувають, що там була краса вірності – безвідносна до літератури будь-якого ідеологічного спрямування. Олесь Гончар дуже дорожив нею і коли давав, наприклад, згоду на проведення конференції з приводу сорокових роковин роману “Прапороносці” у 1986 р., то думав насамперед про таємничу навіть для нього самого Красу вірності. Він з якимось внутрішнім задоволенням дякував мені за те, що я в своїй доповіді на тій конференції (“До нових висот роману”) згадав саме Красу вірності як вершину головного героя твору Юрія Брянського. У 1985 р., як відомо, Олесь Гончар зважився видати окремою збіркою свої “Фронтіві поезії”. У передмові до неї він говорив, що ті фронтіві поезії уже несли в собі зародки, ембріони тих образів, які згодом дістануть свій розвиток у “Прапороносцях”. “Фронтіві поезії” Олесь Гончар надіслав мені з таким написом: “Михайлу Кузьмичу Наєнку та його родині з найкращими побажаннями на новий, 1986-й (рік Миру) від автора”. А потім, подумавши, додав до цього напису таку приписку: “А книжечка про конференцію, дорогий Михайле Кузьмовичу, у “Дніпрі” з’явилась [“Прапороносці” Олесь Гончара і зображення людини на війні” (Київ, 1985. – 142 с.). – М. Н.]. Гарне вийшло видання, змістовне. І за це Вам – теж спасибі. 18. 12. 85” [2]. Упорядником тієї книжечки був я і тому, почувши слова вдячності за неї, згадав насамперед про Красу вірності, про яку завжди пам’ятав сам автор “Прапороносців”.

Узагалі, коли заходила мова про саме слово “краса”, він якийсь по-особливому просвітлювався, внутрішньо яснішав і шукав приводів поговорити про це ще і ще. Нагода така одного разу трапилася у зв’язку з публікацією в “Літературній Україні” моєї статті “Не забуваймо про красу”. Вітаючи мене з нав’язаним тоді нам нашим, не своїм святом (Олесь Гончар так і не сказав, що то було за свято, хоча дата 6. XI. 1986 р. про щось нагадувала), він дописав у додатку до листівки: “Вітаю Вас із святом та зі статтею в “Літературній Україні” “Не забуваймо про красу”. Давно не зустрічав таких глибоких і чесних думок про сучасний літературний процес. Бо оті так звані “круглі столи” балакучих критиків часто стають столами зла, пересмикувань і примітивних, але вельми роздутих амбіцій. Ви дали проникливий і науковий аналіз явищ. А як розумно й дотепно висміяно отих словоблудів, що від імені всієї літератури “чревовещають”: “ми недодали”, “ми прогавили”... Хто ж тобі не давав поведись інакше і не “прогавлювати”? Блискучі роздуми Ваші про публіцистику і твір художній, бо як послухати Адамовича і Коротича (та й ще багатьох), то аж неясно, чого ж від письменника люди ждуть: твору художнього, високомистецького чи газетної передовиці?

І про романтизм переконливо, і про новелу – блискуче, бо дехто ніби аж хотів би цей жанр зруйнувати, жанр, який так багато важив (і має важити!) в нашій літературі.

Одне слово, дуже вчасна і дуже потрібна нашій літературі стаття, щоб література не обміщанювалася, не опошлювалася, не дрібніла і не западала, треба було нагадати всім, що існує на світі краса і що вона до істини найближча. Ви це зробили з блиском, з почуттям...”.

* * *

Я помічав, що не одну тему наших розмов Олесь Гончар обов’язково якийсь повертав у річище “всіх народів”. У ньому постійно жило якесь особливе “перевисання до народів”, як сказав би П. Тичина. Але не офіційне, а суто людське “перевисання”, в якому завжди вгадувалося оте найуніверсальніше

в прагненнях істинних письменників побачити в народах людей, а в людях – конкретні особистості. Прикметною в цьому зв'язку видається згадка, початок якої виріс із студентської аудиторії Київського університету імені Тараса Шевченка. На рубежі 1970 – 1980-х років я за сумісництвом (працюючи в академічному Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка); викладав в університеті спеціальний курс “Сучасна українська література”. Сиджу, отже, я в аудиторії, слухаю відповіді студентів з цього курсу, виставляю заліки, а в душі гарцює якийсь дивний поетичний настрій. У пам'яті зринали й зникали всілякі визначення: що таке поезія? Одне здавалось мені найточнішим: поезія – це свято душі. Під час такого свята весь світ здається чистим і гармонійним, а серце виповнюють серпанки найтепліших мелодій, найчарівніших слів... Якщо таке з'являється, то воно – потрібне?..

Один студент, сидячи за останньою партою, вислухав відповіді на мої запитання всіх своїх однокурсників і підійшов до мене останнім. “Ви звернули увагу, – почав він “здалеку”, не чекаючи, поки його щось запитують, – що студенти прочитали далеко не всі “обов'язкові” твори? Але три романи прочитав кожен: “Твою зорю” О. Гончара, “Марусю Чурай” Ліни Костенко і “Роксолану” П. Загребельного... Я хочу розповісти про той мотив із “Твоєї зорі”, на який ще ніхто не звертав уваги... Про індійський мотив... Пам'ятаєте, він з'явився у Гончаревому “Соборі” ще в шістдесяті роки у вставній новелі “Бхілайське вогнище”? Згодом відлуння його чулося в “Березі любові”, а тепер – у “Твоїй зорі”. Це випадково, чи – як та поезія, котра випадковою не буває?..”

Із цим запитанням через кілька днів я звернувся до автора “Твоєї зорі” особисто. Олесь Терентійович спочатку сказав щось про спостережливість студента, про чіпкість молоді, особливо підліткової пам'яті. У роки дитинства він сам у буквальному розумінні поглинав кожне друковане слово, навіть – на всіляких накладних, квитанціях, і все це – досі пам'ятається... “А випадковостей у художньому творі не буває, – перейшов він згодом до непростого запитання. – І не повинно бути. У поетичному вогні творення, на тому святі душі, має згоріти всяка випадковість, а залишитись, кажучи словом О. Довженка, тільки чисте золото правди... Щодо індійського мотиву... Він виник у мене, може, й підсвідомо, як багато чого в творчості загалом, але не виникнути не міг. Він один із штрихів осмислення літературою нашого індоєвропейського кореня, найбільшої цінності життя – людського братерства... До індійського народу я завжди відчував якийсь особливий потяг. Це народ працьовитий і безмежно талановитий. Ще одне цьому свідчення – книжка староіндійської поезії, яку так любовно кілька днів тому у перекладах українських авторів подарувало читачам видавництво “Дніпро”... Про свою залюбленість в Індію недавно я мав нагоду сказати голові Всесвітньої ради миру Ромешу Чандрі, який кілька днів перебував у Києві, та прем'єр-міністру Індії Індірі Ганді під час її недавнього візиту до нашої країни. Загалом же, останні місяці у мене справді минули “під знаком Індії”.

Про те, що Олесь Гончар як Голова Українського Комітету захисту миру мав зустрічі з Ромешом Чандрою, а як академік української академії виступав під час вручення Індірі Ганді диплома почесного доктора Київського університету імені Тараса Шевченка, детально інформували майже всі центральні газети. Але хотілося б почути щось про особисті враження письменника від цих зустрічей. “Приємно було чути, – сказав Олесь Гончар, – захопливі відгуки Індіри Ганді й Ромеша Чандри про наш древній красень Київ. “Я дуже люблю осінь, – говорила Індіра Ганді, – і надзвичайно рада, що побачила невимовну красу київської золотої осені”. І ще особливо запам'яталися її слова, сказані під час зустрічі на офіційному прийомі: “Людина в світі одна, а обсідають її

найчисленніші й відповідальні обов'язки. Один із них – зберегти землю в красі, в мирі і спокої”.

Так про красу, про мир і про спокій, завдяки чому тільки й можливе братерство між людьми, думає завжди кожна чесна людина планети. У творах Олесь Гончара ця думка звучить обов'язково в органічній єдності з роздумами про суть людського життя загалом, про необхідність людську бути великим патріотом своєї країни і всієї землі нашої. Дуже своєрідно про це йшлося в романі “Твоя зоря”. “Твоя зоря”, – писав у листі до О. Гончара індійський читач С. К. Чаттерджі, – надихнула мене на пильне дослідження моєї власної душі, аби я міг відповісти, чи ж люблю я мою країну так, як Заболотний [головний герой роману – *М. Н.*] любив свій степ, аби переконатися, що природа і я – єдині у всьому і, нарешті, – що є не менш важливим, – віддатися прагненню до гуманізму і загальному братерству людей”. Оригінал цього листа – російською мовою – Олесь Гончар показував мені в 1981-му р., а нині він опублікований у двотомному виданні листів до письменника) [3, 717]. “Листовних відгуків про “Твою зорю”, – казав О. Гончар, – я одержав уже чимало. Бо ж твір перекладено англійською, французькою, польською, іспанською та німецькою мовами і він має читачів, отже, в різних країнах. Але словом читача з Індії я дорожу особливо, бо в ньому бачиться якесь продовження тих традицій, що йдуть від нашого культурного першокореня і які в майбутньому повинні ще дужче зміцнюватись. Говорячи про традиції, не можу не згадати і факт, про який я говорив, до речі, Індірі Ганді. В одному з індійських театрів протягом тривалого часу виставлялася драма про нашого Кобзаря. А народилася вона так: один індійський учений-філолог років десять тому відвідав Україну, познайомився, зокрема, з долею і творчістю Тараса Шевченка, а повернувшись до Індії, став читати в різних аудиторіях лекції про Кобзаря. Слухав ці лекції і тамтешній драматург; постать Кобзаря так захопила його, що він зважився написати про нього драматичний твір. П'єса про Шевченка індійського автора, як і вихід згадуваної книжки “Староіндійська поезія”, – це штрихи сучасних взаємин індійського і нашого народів. А в минулому таких штрихів не злічити...”.

З одним із них Олесь Гончар познайомив читачів “Літературної України” в дуже цікавій розвідці “Рабіндранат Тагор і Україна” (вересень, 1982; це була передмова письменника до вибраних перекладів Р. Тагора українською мовою). Справжня перлина літературно-критичної творчості, вона не лише насичена майже екзотичною інформацією, а й являє собою приклад дивовижного критичного хисту, приклад того, як через постать одного поета – Рабіндраната Тагора – можна показати все багатство граней духовного єднання народів. До речі, у “Твоїй зорі” одна із згадок про Індію пов'язана теж з іменем Тагора: Кирило Заболотний виказав свою заповітну мрію вивчити бенгальську мову, щоб в оригіналі читати вірші великого поета.

“Ознайомлення з творами великих художників в оригіналі, – казав Олесь Гончар, – це, звичайно, ідеал. Сягнути його – не кожному по силах, і тому в наш час набуває особливо великої ваги перекладацька справа. Недавня нарада перекладачів літератури іншими мовами, що відбулася в Києві, показала: ми маємо чим і вдовольнятися, але є в нас і над чим постійно думати. І не тільки перекладачам, а й нам самим – українським письменникам. Йдеться про те, щоб гідно й об'єктивно представляти нашу літературу на світовому рівні. Особлива відповідальність тут лягає на літературних критиків. Цілком справедливою є думка, що критик – творець, але не можна забувати, що він насамперед – дослідник, осмислювач літературного процесу. Осмислити значення й місце здобутків українських авторів у світовому контексті – головне завдання працівників критичного цеху. Кажу про це тому, що до ідеалу в нас

тут ще не близько. Нещодавно, скажімо, відбувся пленум Спілки письменників у Москві, проведено дні літератури в Литві... І там, і там української літератури майже нечутно було. А в нас же є що показати: філософська лірика М. Бажана, розмаїта проза П. Загребельного, потужна історична мисль Ліни Костенко, вибухові вірші І. Драча, М. Вінграновського, Б. Олійника, огниста й ніжна поезія Д. Павличка... Кожне з цих та інших поетичних явищ могло б бути окрасою будь-якої літератури... Я спробував додати сюди ще й “Твою зорю”, але він заговорив про неї в трохи іншому ключі: “Твоїй зорі” віддано чимало часу. Значно більше, ніж кількість років, які відділяють публікацію її від виходу попереднього роману “Берег любові”. І тому з магнітного поля цього роману я виходжу дуже повільно. Та й проблематика твору “не відпускає”...

“Не відпускає”, бо характери твору концентрують у собі не просто сучасність, а рух історії, той стан розвитку людини, в якому відбивається трепетний зміст нашої доби. Критики справедливо наголошували, що “Твоя зоря” заглиблена в ті проблеми, до яких звернута, по суті, вся сучасна світова література – романи киргиза Ч. Айтматова, колумбійця Г. Маркеса, австрійця П. Хандке, швейцарця М. Фріша та інших авторів. Очевидно (перепитав я), і в нових творах доведеться осмислювати проблематику, на якій зведено “Твою зорю”? “У прямому розумінні – ні, але якоюсь мірою – так. Думаючи про новий твір, – продовжував Олесь Терентійович, – згадую слова Ю. Яновського, записані ним під час роботи над “Живою водою”: “Хочу писати по-новому”. Ці слова може повторити кожен художник, поринаючи в стихію новотвору... А “життєвого матеріалу” нині, як і завжди, не бракує. Недавно я відвідав рідні полтавські краї. Все там вражає і проситься на папір. Особливо те, що прийнято називати творчістю народу. Знайти художній адекват їй, розкрити філософський зміст романтики тієї творчості – ось над чим нині думається... Останнім часом про романтику дехто почав говорити як про пережитий етап. Навіть Ч. Айтматов в одному виступі сказав: “От романтизма... мы пришли к реализму сугубо жизненному, глубокому”. А в недавньому виступі Д. Павличка натрапляємо на такі слова: “Ми вже не сміємо виходити перед народ у тих романтичних одежах, які так пасували митцям одразу після революції”. Думаю, – продовжував О. Гончар, – що слово “романтика” тут треба розуміти як “псевдоромантика”, котрій справді не місце в мистецтві. Бо справжня романтика, отой порив, з якого вийшли колись і Байрон, і Паганіні, і Тарас Бульба, і гайдамацький Ярема, і герої Яновського та Довженка – така романтика неперебутня. Згадаймо Е. Межелайтіса, котрий говорив про романтику як антипод безкрилого тління: “К чертям зту рухлядь; и пусть вставляют мне сердце романтика!”.

Відома річ, подумалось мені, що форми боротьби за майбутнє будуть зазнавати змін. Інакшою, модернізованою буде й романтика в літературі майбутнього. Та, зрештою, й література сама буде інакшою. Такий процес – закономірний. Осмислюючи його, О. Гончар під час зустрічі з письменниками США у липні того року говорив: “Не беруся сказати, який вигляд матиме література завтрашнього дня, але впевнений, що вона уже не може бути такою, як раніше; вона неминуче стане інакшою, якщо по-справжньому хоче зберігати вірність людині і вважає своєю місією підтримувати її надію, незнищенну віру в життя”. Вірність людині, віра в життя... Це той п’єдестал, на якому стоять усі герої Гончара. І Брянський з “Прапороносців”, і Колосовський з “Циклону”, і Горпищенки з “Тронки”, і Баглаї з “Собору”, і Заболотний з “Твоєї зорі”... Виразники краси вірності, тому-то вони й стали невід’ємним складником нашої духовності.

Розмови про будні і свята літератури – це була, звичайно, головна тема наших розмов. Шкодую, що не всі з них “законспектував”, але й те, що збереглося, “видає” О. Гончара як дуже уважного читача і спостережника за літературним процесом. Просто диву даєшся, коли він устигав (за своєї неймовірної зайнятості) читати майже все з літературних новинок, не оминаючи навіть такого, що цікавити могло б лише фахівців-дослідників чи фанатів-книжників. 25 квітня 1984 р., наприклад, зателефонував він мені після читання щойно виданої книжки І. Дніпровського “Яблуневий полон”, до якої я написав передмову. Сказане ним я занотував після розмови майже дослівно. “Чудовий письменник, – говорив він, – я вперше так уважно вчитався в його прозу і ще раз пересвідчився, якою справді багатою була наша література в 20-х роках. Ви даремно там написали в передмові, що він – автор “других позицій”. Поряд із Яновським він виступає, сказати б, “на рівних”. Власне, підготовка кращих здобутків нашої прози пізнішого часу належить і йому. Драматургія в нього трохи слабша, але проза... Особливо приглянулись мені оповідання-повісті “Долина угрів”, “Яхта “Софія”... Добру справу ви зробили, що впорядкували цю книжку. Шкода, що малий тираж... Микола Братан на Херсонщині робить дуже багато, щоб увічнити пам'ять про Дніпровського та його побратима Миколу Куліша значно ширше, ніж зроблено це досі. Особливо – в Каланчаку, з яким пов'язані молоді роки цих письменників...”.

Природність, пластичність, органічність у художньому мисленні письменника були для Олесь Гончара найголовнішою атрибуцією талановитості. І літературний критик у своїй роботі повинен виходити саме з цього. Якщо він не помічає “грубої роботи” у творі, то спеціальність його дуже сумнівна. Особливо слід бути уважним в аналізі новели. Коли я в 1993 р. опублікував у журналі “Слово і час” про нього статтю “Подвижник”, то він мене в буквальному розумінні “відчитав” за те, що в ній майже нічого не сказано про його новелістику. І не видно з тієї статті, чи я взагалі розуміюся на особливостях новелістичного мислення. Так само йому здалося, що я “перебираю” в своїх міркуваннях про романтизм у творчості О. Гончара. І загалом, на його думку, це не краща моя публікація. Про це ж, як мені переказували, він говорив, але ще крутіше, комусь із відоміших за мене літературознавців. Але як саме – я поки що не знаю. Зате пам'ятаю, що він гаряче привітав мене, коли з'явилася в 1993 р. моя невеличка книжечка “Наука і кон'юнктура”. У телефонній розмові він сказав, що в тій книжечці дуже точно означено ситуацію, що склалася була в літературному процесі середини 1960-х років. Саме тоді (1966 р.) він виступив із дуже сміливою, як на той час, звітною доповіддю на з'їзді письменників і мені в своїй книжечці, на його думку, вдалося знайти тій доповіді відповідний контекст. У ній ішлося, зокрема, про необхідність повернути нашій літературі її кращі імена, зокрема й проскрибованого В. Винниченка, а крім того – наш письменник повинен знати всі здобутки світової художності, про психоаналітику, про модернізм і т. д. Інакше-бо ми залишатимемось на далекій периферії літературного процесу... За таке “вільнодумство” О. Гончара тоді, в 1966 р., дуже активно “виховували” в багатьох кабінетах компартійної влади, але він зумів відповісти на те виховання тільки романом “Собор”, який так був налякав тогочасних можновладців...

Говорили ми про все це вже в часи, коли компартійна влада наказала довго жити, а Україна стала незалежною і самостійною державою. Олесь Гончар в її творенні брав дуже діяльну участь. Частково вона відбилася у виданій 1991 року його книжці публіцистики “Чим живемо. На шляхах до українського Відродження”. У дарчому написі на книжці він писав: “Михайлу Кузьмичу

Наенку на новий 1992-й, на щасливі творчі літа! Зі всією щирістю серця – Олесь Гончар”. У цій книжці, до речі, вперше опубліковано і виступ О. Гончара на вечорі в Київській консерваторії, де відзначалося його п’ятдесятиріччя. Я слухав той виступ, сидячи в залі, і на все життя запам’ятав один абзац з нього, через який, фактично, були перекриті йому всі дороги в друк, і він пролежав у столі письменника майже чверть століття. Звучить той абзац так: “Як бути, скажімо, з маленькими отими вельзевулами, навіть до літератури причетними, які часом ще й зараз ночами, при чадінні культівських каганців, пробують озлоблено клепати старі-старі ярлики для нових наших творів? Трудії невдячного ремесла, вони, видно, сумують за минулим, за днями сваволі, коли можна було цькувати безкарно, – та все ж сподіваємось, що їх обвіє струменем чистого повітря нових днів, а недалугі їхні вироби, як усе фальшиве й рецидивне, будуть потоптані копитами часу! Ярлики, – а, кажуть, є очі начепити їх і на “Собор”, – ніякі вульгаризації сьогодні вже не спроможні збити з пантелику нашого мислячого, вдумливого читача”.

Коли я в 1980 р. сказав Олесеві Гончару, що на все життя запам’ятав ці його слова, він пішов до якоїсь потаємної книжкової шафи і подарував мені з неї перше видання репресованого тоді ще “Собору”. Але про це я вже згадував...

Замість епілога. Ті, хто пам’ятає себе повоєнним школярем, можуть згадати, що Олесь Гончар уже тоді не просто “був” у літературі, а володів свідомістю читачів як письменник високого, хрестоматійного авторитету. Таким він залишався для поколінь рубежу 40 – 50-х років ХХ ст., таким він є і для наших сучасників... Півстоліття ходити “в живих класиках” – справа не легка. Це тягар лише для одержимих і тих, кого природа наділила дуже особливим данням. Чи вповні реалізовував письменник те дання і де межа тієї повноти?

Відомий поет колись сказав: “Нерівно і хитаючись верстав я путь свою...” Обдаровані митці (на відміну від “рівних” графоманів) завжди “хитаються”. І це – не кон’юнктурність. Це спосіб існування, внутрішня екзистенція талановитого художника, якого постійно спопеляє невдоволення собою і світом. Річ аж надто в простому: небо вповноважило його помічати те, що філософи називають “життєвими несумісностями”, і тому він повсякчасно запитує себе і світ словами героїні Гончаревої “Тронки”: “Чи так жив?.. Чи так усі ви, люди, живете?”. Прагнучи відповісти на ці запитання, тому-то митець і “хитається”: від теми до теми, від ідеї до ідеї, від епохи до епохи... Останнє, щоправда, потребує уточнення: справжні митці “живуть” одночасно в усіх епохах, і тому їм вдається, синтезувавши досвід буття земного, видобувати чари поезії з краси людської вірності (як Гончар у трилогії “Прапорonoсці”), відкривати в людині внутрішню незруйнованість її (як у його ж романах “Людина і зброя” та “Циклон”), проникати в собори душ людських (“Собор”), бачити зорі ясні навіть у калюжах антилюдського існування (“Твоя зоря”).

Окремі поверховці ладні бачити в творчому житті О. Гончара саму лише “безхмарність”, а інші зараховують його навіть до колишніх номенклатурних письменників. Мовляв, і премії літературні одержував від тоталітарного режиму, і академіком став у застійні часи, і в дисидентах нібито не ходив... Дехто з сучасних “авангардистів” пробує поставити під сумнів навіть суто художню вартість Гончаревих творів, протиставляючи їм свої, обкладені похабщиною, “грязнейшие малороссийские вирши” (як сказав би Великий Кобзар) чи звичайні словесні “залепухи” (як сказав би Великий Каменярь). До всього цього треба ставитись якщо не зовсім спокійно, то принаймні – тверезо. Історія світової літератури знає немало випадків, коли великі художні цінності раптом потрапляли в немилість до тих чи тих “вивихів” у людському

співжитті. Як відомо, клерикальне Середньовіччя намагалося поховати майже всіх велетнів античної літератури; більше сотні років був “забутий” Шекспір, і романтикам рубежа XVIII-XIX століть довелося ще раз відкривати його для світу; ультрареволюційні молодики дошкукувались “гріхів” у Гете і Гюго; уже в нашому столітті достославні пролеткультівці і футуристи намагалися “зіпхнути” з більшовицького “корабля сучасності” Пушкіна і Шевченка... Але диво-дивне! Всі ці літературні титани від того не лише не похитнулися, а стали ще стійкішими і величнішими. Олесь Гончар – у їхньому ряду.

Вчорашній диктатурний режим із Гончарем, звичайно, рахувався. Але “рахувався” по-особливому: тримав від себе на відстані (як пан свого козачка), а часом піддавав і найвulgарнішим ексекуціям. Ще б пак: адже головний ідеолог більшовизму Ульянов-Ленін вважав, що художня творчість – це риштування на будівництві більшовицьких споруд; риштування, яке робиться з відходів, з усілякого непотребу, і як тільки споруда хоча б у чернетці готова, воно розбирається: на дрова, на розпал у топках та ін. Письменників, як правило, кидали в топки. І Гончара пробували теж. Або опосередковано, як у кінці 1940-х років, коли письменника намагалися зіштовхнути з шельмованими тоді його літературними вчителями – Ю. Яновським, П. Панчем та ін., чи й безпосередньо, як після виходу роману “Собор” (1968), у якому розкрита несумісність диктатурних режимів із найбільшими цінностями життя – соборами людських душ. Як писав сатирик із діаспори А. Калиновський (Галан), у “Соборі” вперше за 50-ліття диявольської влади так сміливо дано їй по пиці. На письменника тоді було напущено найбільших кололітературних псів – директор академічного Інституту літератури М. Шамота, головна більшовицька газета “Радянська Україна” та ін. Не кажучи вже про менших цуциків із областей, районів, хуторів. Пам’ятаючи про те, що талант Гончара – це органічна частка душі українського народу, ці сторожові пси влади цинічно демонстрували, що для них нічого не вартує залізти з своїми чобітьми навіть у душу народну. “Дабы другим не повадно было”, – як любили повторювати нам відомі імператори і держиморди.

Після подібних ексекуцій Гончар, звичайно, почувався не в найкращій художній формі. У 1950-х роках він опублікував кілька творів з рудиментами горезвісної “теорії безконфліктності”; у 1970-х, після вилучення “Собору” з літературного процесу, з’явилися в окремих творах полегшені конфліктні ситуації, але після кожного такого періоду письменник знову вибухав твором великої художньої сили і патріотичного пафосу. Наприкінці 1950-х таким вибухом став роман “Людина і зброя”, де показано драму людини, яку затисли з двох боків сталінський і гітлерівський режими, а наприкінці 1970-х уже написана була “Твоя зоря” – роман, що знаменував собою новий етап у художньому мисленні всього українського письменства і ніс у собі ідеї майбутнього відродження української духовності. Коли в другій половині 1980-х років питання про можливість такого відродження постало з усією гостротою, О. Гончар поринув у боротьбу за нього з відчайдушною переконаністю і несхитною послідовністю. Його пристрасні виступи про уярмлену українську душу, якій загрожує більшовицько-чорнобильський геноцид, стали звучати на всіх форумах і мітингах, що розхитували диктатурний режим і наближали Україні незалежність; він першим серед справжніх письменників вийшов із КПРС, підтримав студентів, що страйкували на граніті і став духовним прапором пробудження національної свідомості українців.

Я вже казав, що сучасні опоненти Гончара пробують знайти вразливі місця в самій художності його прози. Один договорився до того, що “Собор” “не є ні текстом, ні твором”, а деякі інші в героях “Прапороносців”, наприклад, бачать

лише втілення “партійної лінії”. Щодо останнього, спростування навряд чи потрібне, бо тоді довелось б на повному серйозі говорити про те, яку ж “лінію” втілюють дворяни Андрій Болконський і Тетяна Ларіна, британський король Лір і дочка грецького царя Антігона. Таке вже було: предтечі нині здохлого соціалістичного реалізму пролеткультівці всіх цих героїв зараховували до вигаданого ними відомства “дворянської, буржуазної літератури”, а в науці така самодіяльність дістала винятково точне означення – вульгарний соціологізм. Що ж до Гончаревої художності – проблема трохи складніша. Нерозуміння її авангардними опонентами йде від їхньої неосвіченості й зацикленості на певних міфах. Формуючись в умовах соцреалістичного міфа, вони генетично сприйняли тільки дві його барви: чорну і білу. Про те, що там могли бути відтінки, їхня генетика не здатна ні відчутти, ні сприйняти. А відтінки там справді були. Один із них – романтизм, відсунутий теоретиками соцреалізму десь на двадцять п’ятий план. Тим часом, в окремих письменників він був на плані першому; даючи змогу “виламуватись” із ідеологічно-нормативного соцреалізму, романтизм утримував нашу літературу від остаточного сповзання в прірву антилітератури і підтримував у ній вогонь незнищенності. Як наслідок, маємо “Майстра корабля” і “Чотири шаблі” Ю. Яновського, “Патетичну сонату” М. Куліша і “Свіччине весілля” І. Кочерги, “Землю” і “Україну в огні” О. Довженка, а також численні твори авторів з української діаспори – “Попіл імперій” Ю. Клена, “Сад Гетсиманський” І. Багряного, “План до двору” Т. Осьмачки, “Жовтий князь” В. Барки та ін. У цьому ж ряду, насамперед у творах Ю. Яновського і О. Довженка, впевнено стоять і кращі романи та новели О. Гончара. Розвиваючи їхні традиції, О. Гончар приніс в українську романтичну прозу саме свою барву і свої відтінки. Довженко – це художник-монументаліст у своїй романтиці; Яновський – “виконавець” героїчної думи про свій час. Створені ними характери “височіють”, як обеліски на п’єдесталах; у Гончара ж вони ніби “зійшли на землю”, стали поруч з нами і заговорили, як з рівними. Патетична образність у нього стримана, як стримана й “методика” творення образу-символу. Гончар не одразу підносить його на “п’єдестал” (як Довженко Орлюка біля Бранденбурзької брами), а досягає цього поступово, внаслідок чого з’являється зрима поступальність розвитку усіх складників художнього твору. Важливо, що розвиваються образи-символи не лише в життєвому розумінні, а й як художні знаки авторського мислення.

Чи не розчиняється у зв’язку з цим Гончарів романтизм у реалізмі? Адже “ліричне наближення” героя до реального життя і поступальний розвиток характеру – це прерогатива саме реалістичного стилю... Такі застереження неправочинні, бо йдеться про якісні видозміни в структурі романтичного стилю, а не “розчинення” його. Ці видозміни не руйнують найголовніших ознак романтизму – жадання ідеалу (з точки зору життєвого змісту) і настанова на піднесену, гіперболізовану тропіку (формотворча риса). Романтична новизна притаманна сюжетиті та композиційним складникам прози О. Гончара. Довільність будови, “тасування” подій, що спостерігається і в Довженка, і в Яновського, Гончаревим творам майже не властива. У них завжди “на своєму місці” зав’язки, кульмінації, розв’язки, ретардації та інші “технічні прийоми” художнього мислення. За їх допомогою, та ще за допомогою пульсуючого (новелістичного) розгортання сюжетів, місткого, “наіскреного сонцем” слова, знаходяться оптимальні зв’язки між часом художнім та реальним, досягається емоційна правдивість зображеного світу і його послідовне поривання до своїх ідеальних форм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баруздин С. Об Олесе Гончаре // Гончар О. Собор / Авторизованный перевод с украинского И. Новосельцевой – Москва: Госкомиздат СССР, 1987. – 112 с.
2. Гончар О. Фронтіві поезії. – Київ: Дніпро, 1985. – 56 с.
3. Листи до Олеся Гончара: У 2 кн. – Київ: Сакцент плюс, 2016. – Кн. 2. – 736 с.
4. Панченко В. Михайло Наєнко. Краса вірності. У творчому світі Олеся Гончара // Вопросы литературы. – 1982. – № 6.
5. Стус В. Твори: У 4 т. – Т. 4. – Львів: Вид. спілка Просвіта, 1994. – 544 с.
6. Яворівський В. Прекрасна доля... // Літ. Україна. – 1980. – 3 квіт.

Отримано 13 липня 2018 р.

м. Київ

Раїса Мовчан

УДК 821.161.2: 82-31: "193" + 791.43.01

ВІЗУАЛЬНІ ФОРМИ ТА ЇХ РОЛЬ У МОДЕРНІСТСЬКОМУ РОМАНІ ("ЧОТИРИ ШАБЛІ" ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО)

Розгляд "Чотирьох шабел" Ю. Яновського крізь призму поетики візуальності відкриває нові смислові грані цього репрезентативного для 1920-х років твору. Його візуальний простір розширює історичний час до меж екзистенційного сприйняття. У статті аналізуються візуальні описи, образи, засоби, прийоми ("картини, що оживають", кіномонтаж, візуальні деталі, ілюстрація В. Кричевського до видання 1930 р. та ін.), їхня функціональна роль у структурі українського модерністського роману.

Ключові слова: кіностилістика, візуальні форми, "усевидюче око", "видимий світ", "візуальне мислення", "картини, що оживають", історичний час.

Rayisa Movchan. Visual Forms and Their Role in Modernist Novel ("Four Sabres" by Yuriy Yanovskyi)

Compared to realism, the modernism of the 1920s had a broader use of visual forms. Its immanent features and syncretism of the Ukrainian art of the period are the main reasons for that. Visual forms of art were especially prominent at this time (painting, cinema, theater, architecture). The first avant-garde tendencies appeared in these art forms and later permeated literature, changing its genres and style. While describing the modern time we can mention the 'all-seeing eye' (M. Bakhtin) of numerous writers of the period, their ability to see the world through visual images, impressions, details. New verbal and visual genre and style forms appear (or reappear and become active if they existed before): visual poetry, prose, screen novel, movie essay etc. Visual elements of other art forms permeate the literary texts. At this time greater polyphony of encoded meanings and their various readings become possible.

The "Four Sabres" novel by Yuriy Yanovskyi is typical for the 1920s. Its visual forms are an important part of the author's modernist individual style. They originate in cinema. One may talk of cinema (visual) nature of this author's world perception.

The analysis of the work in the light of visual poetics shows new semantic facets and deepens its modern interpretation. The novel's visual space expands the historical time to the limits of existential perception. The paper analyzes visual descriptions, images, means, methods ('living pictures', montage, visual details), their functional role in the structure of Ukrainian modernist novel. The verbal photo shot in Yanovskyi's work is compared to the illustration by Vasyl Krychevskyi (the 1930 edition), which complements it and deepens the idea of the author's historiosophy.

Keywords: cinema stylistics, visual forms, 'all-seeing eye', visible world, visual thinking, living pictures, historical time.

Модернізм 1920-х років значно ширше й вільніше використовує різноманітні візуальні форми й відповідні зображально-виражальні засоби, ніж, скажімо, реалізм, навіть більше – видозмінює їхні функціональні особливості. Це пов'язано не лише з його іманентними властивостями (відмовою від міметичності, потенційним тяжінням до умовних форм, деструкцією традиційних тощо), а й із синкретизмом тодішнього українського мистецтва загалом, у якому саме його візуальні види були провідними, більш відкритими до формотворчих змін, зазвичай виконували авангардну роль. У 1920-х роках